МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(5+6)'04/15:378.016
DOI: https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-6-11

Зубко Ольга Євгеніївна,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна.
zubkoolga5@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7052-1472

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Історія країн Азії та Африки, як середньовічна, так і колоніальна з постколоніальною, – курси «другого порядку» в українських закладах вищої освіти. На ці курси відведена менша кількість годин, до усього вони мають інтегруватися з історією України. Така непріоритетність та інтеграція «для цілісного розуміння історичних подій» пояснюються двома причинами: по-перше, слабкими позиціями українського сходознавства в цілому, а по-друге, європоцентричним зовнішньополітичним вектором України після здобуття нею незалежності в 1991 р.

У XIX ст. у Західній Європі «Історія Сходу» вивчалася через академічний орієнталізм, археологічні експедиції та колоніальну експансію і включала в себе спершу історію країн і народів східної частини Середземноморської цивілізації, разом з усією Північною Африкою та Південно-Східною Європою (Балканами з прилеглими територіями). Та поступово поняття «Схід» увібрало в себе «всю» Азію з «усією» Африкою. Про викладання та вивчення історії країн Азії та Африки в XIX ст. українськими фахівцями в українських університетах не йшлося, оскільки Україна, як держава, була розділеною у той час територіально й ментально між Російською та Австро-Угорською імперіями. Отже, про українську орієнталістику до 1917 р. можна говорити виключно крізь призму окремих науковців, які мандрували містами імперій і працювали в різних наукових закладах, зокрема російських. У багатьох випадках дехто з них відомі саме як російські вчені. Тобто від появи перших спроб ознайомлення зі Сходом і до 1917 р. сходознавство було університетським.

У радянській системі освіти (1920–1930 рр.) сходознавство з одного боку отримує підтримку, а з іншого – зміну характеру досліджень та зміну самих дослідників. В сходознавство приходять і організатори науки, і партійні функціонери, і багато молодих ентузіастів. Саме в цей час було здійснено спробу інтегрувати історію країн Азії та Африки в узагальнюючий курс всесвітньої історії. Однак у реаліях СРСР історію Центральної Азії (Казахстану, Таджикистану, Киргизстану, Туркменістану, Узбекистану), а також історію Східної Азії (Китаю, Монголії, Японії, Кореї) було зовсім неможливо «вписати» в традиційні навчальні курси «Історія стародавнього світу» та «Історія середніх віків». А для вивчення пізніших періодів світової історії довелося розробляти нові навчальні курси: «Нову історію країн Азії та Африки», «Новітню історію країн Азії та Африки» (Сходознавство і візантологія в Україні в іменах, 2011, с. 7).

Після закриття всіх сходознавчих установ у СРСР у 1934 р. настав довгий період стагнації. Сходознавства ніби не існувало в українській науці та освіті, нечисленні твори на східні сюжети, що з'явилися у той час, мали науково-популярний, освітянський чи пропагандист-

ський характер і не могли відповідати вимогам серйозних наукових праць. Про розробку якісних навчальних курсів і поготів не йшлося. Однак, поступово ситуація змінювалася, особливо після хвилі реабілітацій, яка розпочалася в кінці 1950-х: зросла кількість робіт, вдосконалювалася їх якість, а ще поширювалися зв'язки України з країнами Сходу – УРСР набувала все більшої ваги в міжнародному середовищі. Йшло активне зміцнення бази для відродження наукової галузі. Тобто, відбувалося певне накопичення сходознавчих наукових розробок, що посприяло виникненню нової генерації фахівців (Сходознавство і візантологія в Україні в іменах, 2011, с. 7).

Однак, зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. зовнішньополітичний вектор її уваги так і залишився європоцентричним (Західна Європа, США та Канада). Саме він й визначив на наступні три десятиліття пріоритетність акумулювання наукових розвідок з європейської проблематики та забезпечив збільшення годин на вивчення історії країн Європи та Північної Америки у вітчизняних закладах вищої освіти.

Попри те, що навчальний курс з середньовічної історії країн Азії та Африки науково-методологічно й концептуально «обділений» увагою фахівців, серед новітніх досліджень з проблем його викладання у ЗВО маємо відзначити наукові розвідки А. Мінаєва та І. Кондратьєва. У дослідженні А. Мінаєва, зокрема, піднята проблема хронологічних меж між Середньовіччям та Новим часом на Сході. Автор пропонує три варіанти періодизації та визначення історичного змісту Нового часу (Мінаєв, 2024). А в науковій розвідці І. Кондратьєва стверджується, що повна інтеграція курсів історії України та історії країн Азії та Африки в Середні віки та в Новому часі можлива більшою мірою тільки у школі, на додачу вона несе в собі низку проблем: загрозу втрати розуміння студентами уявлення про різноманіття історичного процесу та формування штучно сконструйованих історичних аналогій (Кондратьєв, 2025).

Урахування непріоритетності та інтеграції навчального курсу «Історії країн Азії та Африки доби Середньовіччя», а також ту незначну кількість концептуальних й науково-методологічних публікацій, визначає мету авторської статті**:** висвітлення тих навчально-методичних, методологічних, наукових і психологічних проблем, з якими автор статі зіштовхнулася при викладанні навчального курсу «Історія країн Азії та Африки доби Середньовіччя».

У автора цієї публікації досвід викладання середньовічної історії Сходу – чотири роки. Курс «Історія країн Азії та Африки доби Середньовіччя» викладається студентам другого курсу. На нього відведено 4,5 кредити ЄКТС. Зокрема, на лекції в 1 семестрі відведено 17 годин, на семінарські заняття – 17 годин, на самостійну роботу студентів – 41 годину. У другому семестрі на лекції та семінарські заняття знову ж таки відведено по 17 годин, тоді як на самостійну роботу студентів – 26 годин.

До *навчально-методичних проблем* автор зараховує: наявність величезного обсягу матеріалу, який потрібно засвоїти при обмеженому часі та нестачу сучасних україномовних підручників.

Історія середньовічного Сходу охоплює тисячоліття історії (IV/V–XVII ст.) для десятків країн (від Японії до Малі), що робить неможливим глибоке вивчення тем.

Тоді як серед навчальних україномовних видань побутують лише два: підручник українського фахівця-японіста В. А. Рубеля – доктора історичних наук, професора кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Рубель, 2002) та підручник С. В. Дьячкова – кандидата історичних наук, доцента кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Каразіна (Дьячков, 2022).

Методологічними проблемами при вивченні курсу автор вважає: необхідність використання міждисциплінарного підходу; європоцентризм; складність періодизації та термінології.

Міждисциплінарність полягає в тому, що при викладанні навчальним тем курсу викладач змушений поєднувати історію з етнографією, культурологією, географією та релігієзнавством,

за умови того, що ці навчальні предмети здебільшого не входять ні до переліку обов'язкових предметів для вивчення, ні до переліку дисциплін вільного вибору студентів.

Відхід від європоцентризму зумовлений іншим. Він, по-перше, сприятиме розумінню світових релігійних та культурних кодів і їх впливів на сьогодення. Адже Середньовіччя – період розквіту класичної культури Індії, Китаю, Японії і разом з тим час формування ісламської цивілізації, яка сьогодні відбивається на житті мільярдів людей. Тому коріння багатьох сучасних конфліктів, геополітичних альянсів і культурних особливостей народів Азії лежить саме в середньовічній історії. По-друге, це допомагатиме розумінню цивілізаційних здобутків, оскільки Схід у Середні віки часто випереджував Європу в науці, медицині, астрономії, філософії. Тому неєвропоцентричне вивчення Середньовічного Сходу дозволятиме побачити реальний внесок арабських, перських, китайських вчених у світову скарбницю знань. По-третє, неєвропоцентричне вивчення середньовічної історії країн Азії та Африки призводитиме до кращого аналізу історичних процесів через розуміння того, які зміни відбувалися в житті людей зокрема та як змінювалися соціальні структури загалом. По-четверте, аналіз помилок та успіхів східних держав у минулому запобігатиме подібним сценаріям у майбутньому та впливатиме на краще розуміння сучасних подій, тобто активізуватиме критичне мислення.

Однак, найскладнішою методологічною проблемою є періодизація середньовічного Сходу та складність її термінології. Потрібно враховувати відсутність єдиних хронологічних меж, специфіку верхньої межі, циклічність розвитку та регіональну неоднорідність. Тому можливо говорити (умовно) по Раннє Середньовіччя (приблизно IV/V–X ст.): в якому формувалися нові середньовічні цивілізації, ісламізацію значних територій, кризу стародавніх імперій; Класичне (Високе) Середньовіччя з (XI–XV ст.) з найвищим розквітом феодальних відносин, міст та торгівлі, монгольськими завоюваннями та Пізнє Середньовіччя / Ранній Новий час (XVI–XVII ст.) зі стагнацією традиційних суспільств, поширенням порохової зброї, появою європейців. До усього, студентам важко дається запам'ятовування великої кількості специфічних східних термінів (титулів, назв посад, релігійних понять).

Науковими проблемами при вивченні середньовічної історії Азії та Африки виступають: специфіка джерельної бази та історіографії. Потрібно враховувати недостатність та проблему роботи з джерелами (перевага наративних джерел), які написані старовинними мовами (арабською, перською, китайською), а це обмежує студентів працювати з джерелами напряму (мовний бар'єр). Відсутність актуальних археологічних даних (багато інформації, особливо по ранньому середньовіччю Африки, є фрагментарною та оновлюється повільно.). Дається взнаки співвідношення усних та писемних джерел при вивчені різних тем. Наприклад, для історії країн Африки (наприклад, імперії Малі або Сонгай) усні перекази (гріоти) є важливішими за писемні свідчення, що потребує специфічних методів інтерпретації. Зважається і складність інтерпретації джерел та різноманітність їх релігійно-культурних контекстів.

Історіографія в свою чергу ускладнює вивчення курсу орієнталізмом (впливом застарілих концепцій, які описували Схід як «застиглий» та «незмінний»), що заважає вивченню внутрішньої динаміки розвитку; нерівномірністю вивчення регіонів (такі регіони як Китай, Індія, Арабський халіфат вивчені значно краще, ніж Тропічна Африка та Південно-Східна Азія), де археологічні дані переважають над писемними; суттєвий вплив релігійного фактору, через який складно відокремити реальні історичні події від релігійних легенд та ідеологічних конструкцій у джерелах.

Психологічними проблемами автор називає: низький базовий рівень знань студентів, екзотичність самого матеріалу, що вивчається, та специфіку регіонів.

Студенти часто мають слабке уявлення про географію Азії та Африки, що ускладнює розуміння історичних подій. Їм важко асоціювати себе з подіями, шо відбувалися, наприклад, в середньовічній Японії чи Індії, а це знижує мотивацію до вивчення. Погано розуміється

і специфіка регіонів. У Африці – домінування усних традицій, що вимагає використання етноісторії та усної історії. А Азія характеризується високим рівнем бюрократизації та складністю соціальної структури (кастова система в Індії, конфуціанська ієрархія в Китаї). У 2022/2023 навчальному році студентів цікавив переважно Далекий Схід; у 2023/2024 та 2024/2025 навчальних роках – Центральна Азія. У 2025/2026 навчальному році фокус уваги студентів знову перемістився на Далекий Схід.

У підсумку: урахування та подолання зазначених вище проблем у вивченні історії середньовічного Сходу сприятиме усуненню тих негативних тенденцій, що мають місце у викладанні світової історії в закладах вищої освіти України. А в реаліях російсько-української війни, вибудовуванні військової та економічної тактики й стратегії, розуміння Сходу як такого та посилення присутності України в азійському та африканському регіонах сприятиме диверсифікації експорту (оскільки це ринки з величезним попитом на зерно, ІТ-технології та озброєння, що критично вагомо для підтримки української економіки), забезпеченню продовольчої безпеки, протидії російському впливу та пошуку нових політичних союзників (Дьячков, 2022, с. 13).

Список використаної літератури

1. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. слов. / упоряд.: Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк; редкол.: Л. В. Матвєєва (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. 260 с.

2. Мінаєв А. Про деякі методологічні проблеми історії країн Сходу. *Spilnota.net.ua.* 20.05.2024. URL: http://www.spilnota.net.ua/us/article/id-4869/ (дата звернення: 20.04.2026).

3. Кондратьєв І. Інтеграція історії України та всесвітньої історії (на прикладі курсів середньовічної та нової історії країн Азії та Африки): проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка». Серія: Педагогічні науки.* 2025. № 36(192). С. 25–32. DOI: https://doi.org/10.58407/visnik.253605

4. Рубель В. Історія Середньовічного Сходу : курс лекцій. Київ : Либідь, 2002. 370 с.

5. Дьячков С. В. Історія середньовічного Сходу : підручник для студентів класичних університетів. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 448 с.

References

1. Skhodoznavstvo i vizantolohiia v Ukraini v imenakh: biobibliohr. slov. [Oriental Studies and Byzantology in Ukraine in Names: Biobibliographic Dictionary]. (2011). Uporiad.: E. H. Tsyhankova, Yu. M. Kochubei, O. D. Vasyliuk; redkol.: L. V. Matvieieva (holov. red.) [ta in.]. Kyiv: In-t skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NANU [in Ukrainian].

2. Minaiev, A. (2024). Pro deiaki metodolohichni problemy istorii krain Skhodu [On some methodological problems of the history of the countries of the East]. *Spilnota.net.ua.* May 20, 2024. Retrieved from http://www.spilnota.net.ua/us/article/id-4869/ [in Ukrainian].

3. Kondratiev, I. (2025). Intehratsiia istorii Ukrainy ta vsesvitnoi istorii (na prykladi kursiv serednovichnoi ta novoi istorii krain Azii ta Afryky): problemy ta perspektyvy [Integration of Ukrainian history and world history (on the example of courses in medieval and modern history of Asian and African countries): problems and prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium imeni T. H. Shevchenka». Seriia: Pedahohichni nauky, (36),* 25–32. DOI: https://doi.org/10.58407/visnik.253605 [in Ukrainian].

4. Rubel, V. (2002). Istoriia Serednovichnoho Skhodu: kurs lektsii [History of the Medieval East: Course of lectures]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

5. Diachkov, S. V. (2023). Istoriia serednovichnoho Skhodu: pidruchnyk dlia studentiv klasychnykh universytetiv [History of the Medieval East: a textbook for students of classical universities]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

Зубко О. Є. Проблеми викладання навчального курсу «Історія країн Азії та Африки доби Середньовіччя» у закладах вищої освіти України

«Історія країн Азії та Африки в добу Середньовіччя» – непріоритетна навчальна дисципліна, змушена інтегруватися «для цілісного розуміння історичних подій» з історією України. Такий стан речей пояснюються двома причинами: по-перше, слабкими позиціями українського сходознавства в цілому, а по-друге, європоцентричним зовнішньополітичним вектором України після здобуття нею незалежності в 1991 р.

У XIX ст. у Західній Європі «Історія Сходу» вивчалася через академічний орієнталізм, археологічні експедиції та колоніальну експансію і включала в себе спершу історію країн і народів східної частини Середземноморської цивілізації, разом з усією Північною Африкою та Південно-Східною Європою (Балканами з прилеглими територіями). Та поступово поняття «Схід» увібрало в себе «всю» Азію з «усією» Африкою.

У 1920–1930 рр. було здійснено спробу інтегрувати історію країн Азії та Африки в узагальнюючий курс всесвітньої історії. Однак у реаліях СРСР історію Центральної Азії (Казахстану, Таджикистану, Киргизстану, Туркменістану, Узбекистану), а також історію Східної Азії (Китаю, Монголії, Японії, Кореї) було зовсім неможливо «вписати» в традиційні навчальні курси «Історія стародавнього світу» та «Історія середніх віків». А для вивчення пізніших періодів світової історії довелося розробляти нові навчальні курси: «Нову історію країн Азії та Африки», «Новітню історію країн Азії та Африки».

У 1934 р. в УРСР були закриті всі сходознавчі установи. Період стагнації закінчився тільки наприкінці 1950-х рр. З цього часу почала зростати кількість робіт, вдосконалювалася їх якість, а ще поширювалися зв'язки України з країнами Сходу – УРСР набувала все більшої ваги в міжнародному середовищі.

Зі здобуттям Україною незалежності у вивченні історії середньовічного Сходу запанував європоцентризм.

У статті викладені ті методологічні, навчальні, науково-методичні та психологічні проблеми, з якими автор, як викладач зіштовхнувся при викладанні історії середньовічного Сходу. До навчально-методичних проблем автор зараховує: наявність величезного обсягу матеріалу, який потрібно засвоїти при обмеженому часі та нестачу сучасних україномовних підручників. Методологічними проблемами при вивченні курсу автор вважає: необхідність використання міждисциплінарного підходу; європоцентризм; складність періодизації та термінології. Науковими проблемами при вивченні середньовічної історії Азії та Африки виступають: специфіка джерельної бази та історіографії. Психологічними проблемами автор називає: низький базовий рівень знань студентів, екзотичність самого матеріалу, що вивчається та специфіку регіонів.

Ключові слова: навчальний курс «Історія країн Азії та Африки доби Середньовіччя», заклади вищої освіти, методологічні проблеми, навчально-методичні проблеми, наукові проблеми, психологічні проблеми.

Zubko O. Ye. Problems of teaching the course «History of the Countries of Asia and Africa in the Middle Ages» in higher education institutions of Ukraine

«History of the countries of Asia and Africa in the Middle Ages» is a non-priority academic discipline that is forced to integrate «for a holistic understanding of historical events» with the history of Ukraine. This state of affairs is explained by two reasons: first, the weak positions of Ukrainian Oriental studies in general, and second, the Eurocentric foreign policy vector of Ukraine after it gained independence in 1991.

In the 19th century in Western Europe, the «History of the East» was studied through academic Orientalism, archaeological expeditions, and colonial expansion, and initially included the history of the countries and peoples of the eastern part of the Mediterranean civilization, along with all of North

Africa and Southeastern Europe (the Balkans with adjacent territories). But gradually the concept of the «East» absorbed «all» Asia with «all» Africa.

In the 1920s and 1930s, an attempt was made to integrate the history of Asian and African countries into a general course of world history. However, in the realities of the USSR, it was completely impossible to «fit» the history of Central Asia (Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan), as well as the history of East Asia (China, Mongolia, Japan, Korea) into the traditional courses «History of the Ancient World» and «History of the Middle Ages». And to study later periods of world history, it was necessary to develop new courses: «New History of the Countries of Asia and Africa», «Modern History of the Countries of Asia and Africa».

In 1934, all oriental studies institutions were closed in the Ukrainian SSR. The period of stagnation ended only in the late 1950s. From that time on, the number of works began to grow, their quality improved, and Ukraine's ties with the countries of the East expanded – the Ukrainian SSR gained increasing importance in the international environment.

With Ukraine's independence, Eurocentrism took hold in the study of the history of the medieval East.

The article outlines the methodological, educational, scientific-methodological, and psychological problems that the author, as a teacher, encountered when teaching the history of the medieval East. The author includes the following educational and methodological problems: the presence of a huge amount of material that needs to be learned in a limited time and the lack of modern Ukrainian-language textbooks. The author considers methodological problems in studying the course to be: the need to use an interdisciplinary approach; Eurocentrism; the complexity of periodization and terminology. The scientific problems in the study of the medieval history of Asia and Africa are: the specifics of the source base and historiography. The author calls the following psychological problems: the low basic level of students' knowledge, the exotic nature of the material being studied, and the specifics of the regions.

Key words: educational course «History of the countries of Asia and Africa in the Middle Ages», higher education institutions, methodological problems, educational and methodological problems, scientific problems, psychological problems.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 06.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026